

9. Ряховская Т.И. Толкование как способ обеспечения прямого действия Конституции РФ. Вестник Томского государственного университета. Томск: ТГУ, 2008. № 313 (Август). С. 119–122.
10. Эбзеев Б. С. Человек, народ, государство в конституционном строе Российской Федерации. М.: Юрид. лит., 2005. 576 с.
11. Хабриева Т. Я. Толкование Конституции Российской Федерации: теория и практика. М.: Юрист, 1998. 245 с.
12. Ярославцева Д. К. Метод прямого, буквального толкования Конституции в деятельности Верховного Суда США. Вестник Вятского государственного гуманитарного университета. 2013. № 3(1). С. 113–117.

УДК 331.798:340.1

КАХНОВА М.Г.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ НА ЗВЕРНЕННЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ Ч. 5 СТ. 55 КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Статтю присвячено аналізу деяких особливостей реалізації права громадянина України на звернення до Європейського суду з прав людини. Проаналізовано та визначено порядок звернення до ЄСПЛ, основні правила оформлення заяви для звернення до суду. Зроблено висновок щодо виконання рішень ЄСПЛ в Україні.

Ключові слова: право на звернення до суду, подання заяви до Європейського суду з прав людини, принципи та положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, неприйнятність заяви, виконання рішення ЄСПЛ.

Статья посвящена анализу некоторых особенностей реализации права гражданина Украины на обращение в Европейский суд по правам человека. Проанализирован и определен порядок обращения в ЕСПЧ, основные правила оформления заявления для обращения в суд. Сделан вывод о выполнении решений ЕСПЧ в Украине.

Ключевые слова: право на обращение в суд, подача заявления в Европейский суд по правам человека, принципы и положения Конвенции о защите прав человека и основных свобод, неприемлемость заявления, выполнение решения ЕСПЧ.

This article deals with the analysis of some features of realization of the right of a citizen of Ukraine to appeal to the European Court of Human Rights. The article contains the analysis and description of procedure applying to the ECHR, the basic rules for processing an application or recourse to a court. The article also contains a conclusion dealing with the implementation of the ECHR decisions in Ukraine.

Key words: human right appeal to the court, application to the European Court of Human Rights, principles and provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Вступ. В умовах сьогодення спостерігається розширення механізмів юридичного захисту прав та свобод людини завдяки підключенню механізмів міжнародної юрисдикції до національних механізмів захисту [1, с. 10]. У контексті зазначеного надзвичайно важливим є дослідження основних питань, що стосуються реалізації громадянами України свого права, гарантованого ч. 5 Ст. 55 Конституції України, а саме «Кожен має право після використання всіх національних засо-

бів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» [2, с. 22].

Нині одним з найефективніших міжнародних механізмів є Європейський суд з прав людини. Означену тему вивчають такі науковці, як М. Буроменський, Р. Куйбіда, М. Антонович, С. Бурма та деякі інші. Проте певні аспекти цієї проблеми недостатньо розкриті і потребують подальшого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз процедури реалізації права громадян України на звернення до ЄСПЛ.

Результати дослідження. Приєднавшись до Ради Європи в листопаді 1995 року, ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод та протоколи до неї (далі – Конвенція), Україна фактично визнала юрисдикцію Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). За даними Міністерства юстиції України, натеper наша держава посідає шосте місце за кількістю заяв до цієї міжнародної інстанції (після Росії, Польщі, Румунії, Франції та Туреччини), а переважна більшість справ стосується захисту права на справедливий судовий розгляд, вільні вибори тощо.

З перших днів ратифікації Конвенції від України надходила величезна кількість заяв, які надсилалися людьми з надією на швидке отримання справедливого рішення, однак результат для більшості заявників виявився несподіваним: значну кількість заяв було відхилено з технічних причин (неповнота інформації, відмова надати документи, відсутність відомостей про законодавство, яке було застосоване, тощо) або було визнано Комісією з прав людини, а пізніше Судом, неприйнятними [3]. Як зазначив колишній голова Верховного Суду України в 2016 році Ярослав Романюк, станом на 31 грудня 2014 року українці подали 57 тис. і три заяви, але лише 4734 ЄСПЛ взяв до розгляду, а решту було визнано неприйнятними.

На нашу думку, така статистика може свідчити про необізнаність громадян України щодо процедури звернення із заявою до ЄСПЛ та нерозуміння основних принципів реалізації цього права. Це призводить до того, що громадянами нашої країни переоцінюються можливості цього суду, складається враження, що зазначена судова установа може виправити постановлені українськими судами рішення чи звільнити засуджених [4, с. 6].

Насамперед, аналізуючи положення Конвенції, можна дійти висновку про те, що ЄСПЛ здійснює захист лише тих прав, що передбачені самою Конвенцією, у випадках, коли особа-заявник має намір оскаржити поведінку держави, органів чи посадових осіб, які порушили права або/та свободи фізичної/юридичної особи, або коли не забезпечено захисту прав чи свобод, які гарантуються Конвенцією [4, с. 6]. При цьому мають бути дотримані важливі умови, зазначені в ч. 1 Ст. 35 Конвенції, а саме «Суд може брати справу до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби юридичного захисту, згідно із загальновизнаними принципами міжнародного права, і впродовж шести місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні» [5, с. 11]. Це положення ЄСПЛ роз'яснив таким чином: система захисту прав людини, передбачена Конвенцією, за своєю природою є субсидіарною, тобто допоміжною, а це означає, що захист прав людини мають забезпечити, насамперед, національні суди, які зобов'язані враховувати та спиратися на принципи та норми Конвенції. Європейський суд, своєю чергою, має сприяти національним судам, будучи для них важливою опорою в діяльності з тлумачення і застосування норм Конвенції [1, с. 35]. Варто також звернути увагу на те, що за загальним правилом про використання всіх можливих засобів національного захисту буде свідчити рішення суду останньої інстанції в конкретній справі, якщо при цьому захист гарантованих Конвенцією прав чи свобод особа так і не отримала, тобто громадянин України має право на подання індивідуального звернення до Європейського суду тільки після «проходження» суду першої інстанції, відтак суду другої інстанції та на завершення Верховного Суду. Шестимісячний строк, протягом якого особа має право звернутися до ЄСПЛ, починається від дати прийняття остаточного рішення Верховним національним судом. А якщо рішення у справі не може бути оскаржене в касаційному порядку – із дня ухвалення рішення апеляційним судом.

До того ж у Ст. 34 Конвенції вказано, що «суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї». Тобто Конвенція передбачає два типи звернень до ЄСПЛ: міждержавні та індивідуальні заяви (суб'єктами подання яких можуть бути громадяни, іноземці, особи без громадянства). При цьому у індивідуальних заяв на практиці більшість [4, с. 23]. Водночас Комітет з прав людини може

приймати подання тільки від осіб, але і в першому, і в другому випадку це має бути жертва [6, с. 225].

Особа визнається жертвою, якщо вона вже зазнала негативних наслідків від порушення її права, прав близької їй людини або (в окремих випадках) стала жертвою внаслідок того, що гарантоване їй право порушувалося законом, який лише потенційно міг би бути застосований до особи, але ще не був застосований або про таке застосування особі не могло бути достеменно відомо [4, с. 24]. Як зазначає юрист ЄСПЛ Ольга Дмитренко, «скарги на «несправедливі закони» та «не правову ситуацію» без доведення того, як ця ситуація безпосередньо порушує права та свободи заявника, суд відхилить як неприйнятні. У багатьох випадках необґрунтованими є також заяви, що не мають документального підтвердження слів заявника» [7, с. 9].

Варто зазначити, що в більшості випадків особи подають заяву не особисто, а через свого представника (адвоката), подавши разом з іншими документами довіреність (заповнену, підписану заявником та особою, яка уповноважена представляти заявника). При цьому остання практика свідчить, що заявники та їхні представники не часто звертають увагу на рішення стосовно прийнятності та часткової прийнятності, які стосуються вимог Суду стосовно оформлення заяв. Наприклад, у справі «Мірошниченко і Грабовська проти України» (Заяви NN 32551/03 і 33687/03) від 13 грудня 2005 року Суд визнав заяву непринятною, вирішивши, що заявник не дотримався правила шести місяців [8]. В іншій справі «Фалькович проти України» (Заява N 64200/00) від 04 жовтня 2005 року Суд одностайно вирішив взагалі викреслити зазначену справу з реєстру, посилаючись на «недостатню дбайливість адвоката заявника, а також відсутність серйозних ознак того, що заявник має намір підтримувати свою заяву належним чином, Суд дійшов висновку, що є недоцільним продовжувати розгляд заяви в контексті п. 1 (с) ст. 37 Конвенції» [9]. Саме тому, на нашу думку, під час підготовки заяви варто звертати увагу на підстави визнання заяви непринятною, що визначені в ч. 2 та ч. 3 Ст. 35 Конвенції, а саме анонімність заяви, ідентичність поданої заяви до тієї, що вже була розглянута Судом або була подана на розгляд іншому міжнародному органу (якщо така заява не містить нових фактів у справі), несумісність заяви з положеннями Конвенції або протоколів до неї, необґрунтованість заяви, зловживання правом на подання заяви або випадки, коли заявник не зазнав суттєвої шкоди [5, с. 11].

Для прийнятності ж заяви важливим є правильне її оформлення: дотримання письмової форми; зазначення відомостей про сторони справи, тобто заявника, його представника (у разі його наявності), державу-відповідача; зазначення фактів порушення та прав, які були порушені (з обов'язковим посиланням на відповідні статті Конвенції, яка спрямована на захист громадянських та політичних прав). Щодо останнього пункту часто трапляються ситуації, коли особи звертаються за захистом економічних, соціальних і культурних прав, і Суд розглядає подібні справи, якщо простежується зв'язок порушених прав з громадянськими або політичними [3].

Також не менш важливим є стисле, лаконічне викладення вимог заявника, зазначення інформації, що підтверджує вичерпність засобів національного захисту, що були використані заявником, наведення доказів, які підтверджують наведені заявником факти та наостанок підпис і дата підписання заяви заявником. Важливим є те, що подання заяви до ЄСПЛ є максимально доступним, оскільки у поданні відповідної заяви не вимагається сплата жодних судових зборів та мит.

У випадку, якщо заява відповідає умовам прийнятності, розпочинається розгляд справи по суті. Про факт відкриття справи повідомляється держава-відповідач. При цьому Ст. 39 Конвенції передбачає можливість досягнення дружнього врегулювання конфлікту між сторонами, внаслідок чого Суд відповідно до ч. 3 та ч. 4 цієї статті вилучає справу із реєстру і доручає Комітету Міністрів здійснити нагляд за виконанням судового рішення (ця процедура є конфіденційною) [5, с. 12]. На наш погляд, поширення практики досягнення дружнього врегулювання для України допомогло б суттєво зменшити кількість рішень, прийнятих проти України, зменшити розголос щодо виявлених порушень державою прав та свобод, а головне зміцнити довіру суспільства щодо дотримання Україною основних принципів та положень Конвенції [10, с. 15].

Розглянувши справу по суті, ЄСПЛ може вказати у своєму рішенні на:

– відсутність порушень з боку держави-відповідача Конвенції та протоколів до неї. Наприклад, у рішенні «Цезар та інші проти України» (Заяви 73590/14, 73593/14, 73820/14, 4635/15, 5200/15, 5206/15 та 7289/15) Суд вказав на відсутність порушень та відповідальності з боку України за відсутності доступу до суду на непідконтрольних владі територіях Донецької та Луганської областей. Відповідне рішення Суд ухвалив, розглядаючи скарги жителів Донецька. Свою

позицію Суд обґрунтував, зокрема тим, що «Не було жодних доказів того, що особисті обставини заявників перешкоджали їм їхати в район, де зараз знаходяться суди, для подачі позову, і дії уряду не порушили саму суть права на доступ до суду» [11];

– наявність порушень державою-відповідачем положень Конвенції та (або) протоколів до неї як у повному обсязі, так і частково. Наприклад, у справі «Гонгадзе проти України» (Заява № 34056/02), рішення від 8 листопада 2005 року, п.п. 164-165 суд вказав на порушення Україною Ст. Конвенції і призначив виплату компенсації за моральну шкоду.

Аналізуючи положення ч. 1 Ст. 43 Конвенції, можна зробити висновок про можливість особи оскаржити рішення ЄСПЛ «упродовж трьох місяців від дати ухвалення рішення палатою будь-якої сторони у справі може, у виняткових випадках, звернутися з клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати» [5, с. 12], проте предметом розгляду не можуть бути рішення щодо неприйнятності заяви, оскільки вони є остаточними і не підлягають оскарженню. У випадку, якщо заявник не подає клопотання протягом 3 місяців від дати постановлення рішення або ж колегія Великої палати відхиляє оскарження згідно зі статтею 43, подібне рішення стає остаточним та підлягає опублікуванню (ч. 2 та ч. 3 Ст. 44 Конвенції).

З дати набуття рішенням статусу остаточного таке рішення підлягає обов'язковому виконанню. Нагляд за виконанням остаточного рішення Суду відповідно до ч. 2 Ст. 46 Конвенції здійснює Кабінет Міністрів. Основні питання щодо порядку виконання рішень ЄСПЛ врегульовані Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» та Законом України «Про виконавче провадження». Зокрема, проаналізувавши положення глави 3 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», на нашу думку, за безпосереднього виконання рішень ЄСПЛ доцільно виділити такі важливі етапи:

– звернення рішення до виконання в частині виплати відшкодування (цей етап передбачає роз'яснення органом, відповідальним за забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини та координацію виконання його рішень, Стягувачу його права подати до державної виконавчої служби заяву про виплату відшкодування; отримання оригінального тексту рішення ЄСПЛ державною виконавчою службою; відкриття виконавчого провадження останньою протягом 10 днів з дня отримання документів);

– виплата відшкодування протягом трьох місяців з моменту набуття рішенням статусу остаточного або у строк, передбачений у рішенні (цей етап передбачає отримання центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів,

– постанови про відкриття виконавчого провадження та необхідних документів; списання останнім протягом 10 днів від дня надходження зазначених вище документів коштів на вказаний Стягувачем банківський рахунок;

– закінчення виконавчого провадження.

Як бачимо, в законодавстві України передбачені особливі механізми щодо виконання рішень ЄСПЛ. Така особливість обґрунтовується тим, що особа не має будь-яким способом стимулювати виконання рішень ЄСПЛ, це є обов'язком держави-відповідача [14]. Щоправда, на етапі надсилання стислого рішення Стягувачу з'являється проблема з'ясування його місцезнаходження. Як зазначає Н. Коломієць, «з'ясування місцезнаходження має бути покладено на орган представництва» із визначенням у законі конкретного порядку дій останнього [15].

Крім цього, для повної реалізації права громадян на звернення до ЄСПЛ є можливість виконання передбачених законом України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» додаткових заходів індивідуального та загального характеру. Якщо додаткові заходи індивідуального характеру спрямовані на забезпечення відновлення порушених прав Стягувача, то метою застосування заходів загального характеру є, як правило, забезпечення усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого судом порушення. Додаткові заходи індивідуального характеру Держава обирає на свій розсуд.

Проблемність виконання рішень у частині виплати відшкодування полягає також у тому, що закон про виконання рішень ЄСПЛ не передбачає зобов'язань щодо визначення сум у держбюджеті, потрібних для щорічної реалізації ухвал цього суду [16].

На жаль, незважаючи на наявність нормативно-правових актів, які врегульовують питання виконання рішень ЄСПЛ, рішення або взагалі не виконуються, або виконуються занадто повільно. Так, у справі від 15 жовтня 2009 р. Європейський суд із прав людини виніс «пілотне» рішення в справі «Юрій Іванович Іванов проти України», яким зобов'язав Україну невідкладно

запровадити на національному рівні ефективний засіб юридичного захисту або комплекс таких засобів, які б унеможливлювали порушення прав [17, с. 523].

Висновки. Отже, дослідження особливостей процедури реалізації права громадян України на звернення із заявами до ЄСПЛ є надзвичайно актуальним та важливим в умовах євроінтеграції України до Європейського співтовариства. Розуміння основних етапів реалізації цього права, аналіз найбільш ключових вимог, які висуваються до оформлення звернення допоможуть належним чином реалізувати право, гарантоване ч. 5 ст. 55 Конституції України. Подальші дослідження, на нашу думку, мають бути спрямовані на аналіз права звернення громадян України до інших міжнародних інституцій.

Список використаних джерел:

1. Міжнародні засоби захисту прав та свобод людини і громадянина / Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. Ужгород, 2003. 57 с.
2. Конституція України: станом на 5 жовтня 2017 року. Х.: Право, 2017. 76 с.
3. Буроменський М.В. Звернення до Європейського суду з прав людини: практика Суду і особливості українського законодавства. URL: <http://khpg.org/index.php?do=print&id=1080677442>.
4. Звернення до Європейського Суду з прав людини. Автори-упорядники Р.О. Куйбіда, Т.В. Руда, літературно-тематичне редагування Н.І. Петрова, заступник керівника Проекту USAID «Справедливе правосуддя». К., 2016. 76 с.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: збірник законодавчих актів станом на 20 березня 2017 року. Х.: Право, 2017. 94с.
6. Антонович М.М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини. К., 2000.100 с.
7. Як ефективно звернутись до Європейського суду з прав людини: сім обов'язкових запитань щодо прийнятності. URL: <http://jurist-blog.com.ua/yak-efektivno-zvernutis-do-yevropejs.html>.
8. Європейський Суд з прав людини Друга секція. Рішення Справа «Мірошниченко і Грабовська проти України» (Заяви NN 32551/03 і 33687/03). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_077.
9. Європейський Суд з прав людини Друга секція (викреслення з реєстру справ) Справа «Фалькович проти України» (Заява N 64200/00). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_092.
10. Бурма С.К. Міжнародно-правова характеристика інституту дружнього врегулювання в Європейському Суді з прав людини. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/2337>.
11. Case of Tsezar and others v Ukraine (Applications nos. 73590/14, 73593/14, 73820/14, 4635/15, 5200/15, 5206/15 and 7289/15). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{"fulltext":\["Tsezar and others v. Ukraine"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-180845"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{).
12. Європейський Суд з прав людини. Друга секція. Рішення. Справа «Гонгадзе проти України» (Заява N 34056/02). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_420.
13. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
14. Бортновська З. Виконання рішень Європейського суду з прав людини. Юридична газета. 2004. № 11(23). URL: <http://www.yurgazeta.com/oarticle/812>.
15. Коломієць Н. Деякі проблемні аспекти виконання рішень Європейського суду з прав людини, винесених проти України. Юридичний журнал. 2009. № 7. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3252>.
16. Чугуєвська М. Виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини: проблемні аспекти Віче. 2013. № 2. URL: <http://www.viche.info/journal/3895>.